

İRAN-IRAK SAVAŞI VE TÜRKİYE ÜZERİNE ETKİLERİ*

İRAN-IRAQ WAR AND ITS EFFECTS ON TURKEY

Ceren YÜCEALTAY**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 11/06/2022 Düzeltme/Revised: 26/06/2022 Kabul/Accepted: 28/06/2022

Derleme Makalesi/Rewiev Article

Atf / Cite as: Yücealtay, C. (2022). İran-İrak Savaşı ve Türkiye Üzerine Etkileri. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*,

4(1), 21-34. <https://dx.doi.org/10.52735/bellek.1129480>

ÖZ

20. yüzyıl dünyada çok önemli olayların yaşandığı bir dönem olmuştur. İran- Irak Savaşı' da Orta Doğu dengelerinde önemli bir iz bırakan mühim savaşlardan biridir. Sınırlarla ilgili yaşanan sorunlar, su sorunları, terör ve birçok etken bu savaşa sebep olmuştur. Sekiz yıl süren bu savaş ekonomik ve siyasi açıdan yıpranmalara yol açmıştır. Türkiye taraf tutmamış olmasına rağmen bahsi geçen savaşın yıpratıcı etkilerine maruz kalmıştır.

İran-İrak savaşı, 1980-1988 yılları arasında 8 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Aynı zamanda Birinci Körfez Savaşı olarak da bilinir. Bu savaş 20. asırda yaşanan en mühim savaşlardan biridir. Savaş Irak'ın İran'a saldırmasıyla başlamıştır. Savaşın nedenlerine bakıldığında; Irak, yoğun Şii nüfusuna sahip olan İran'ın Ortadoğu'da yayılmasından çekinmiş, hem de İran'ın Irak'ta yaşanan Kürt ayrılıkçı hareketleri desteklemesi Irak'ı kızdırmıştır. Bunun yanı sıra Şatt'ül Arap su yolu konusunda yaşanan anlaşmazlıklar ve Irak'ın İran'a ait petrol gelirlerini ele geçirmek istemesi de savaşın başlamasındaki en büyük nedenlerdir. Bu sebeplerle başlayan savaşın ilk adımı Irak'ta iktidar olan Saddam Hüseyin'in İran'a saldırması ile olmuştur.

Türkiye savaş boyunca tarafsızlığını korumuştur. Bu savaş Türkiye'yi birçok alanda etkilemiştir. Türkiye'de terörü artırmış, Türkiye'nin turizmını ve ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Zamanla ABD'nin ve diğer devletlerin Irak'a ekonomik ve diplomatik anlamda destek verdiği anlaşılmıştır. Bu savaşta kazanan yoktur. Savaş, Birleşmiş Milletler' in arabulucu olmasıyla 598 sayılı karar ile 1988 senesinin 20 Ağustos tarihinde sona ermiştir. Bu savaş ilerde I. ve II. Körfez Savaşları'na sebebiyet vermiştir. Bu savaşta bir milyona yakın insan ölmüş, iki milyon kişi yaralanmış, milyarlarca dolar ekonomide kayba, esaretlere sebebiyet vermiş, ciddi kayıplara neden olmuş olsa da savaş Iraklı Kürtler için olumlu neticelerle sonuçlanmıştır. Bu makalede 1980 öncesi genel tarihe değinilmiş, İran-İrak Savaşı'nın nedenleri, gelişmeleri ve sonucu ele alınmıştır. Türkiye açısından etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cezayir Antlaşması, İran-İrak Savaşı, Orta Doğu, PKK, Türkiye, Saddam Hüseyin.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Yüksek Lisans, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, karatasceren275@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7770-7731

EXTENDED SUMMARY

The 20th century has been a period in which very significant events took place in the world and the Iran-Iraq War which lasted for eight years was one of them and left a central mark on the Middle East balance. Border disputes, water problems, terrorism, and many other factors have been an effect on this war and it has caused economic and political deterioration. This article discusses the reasons and results of the Iran-Iraq War and its effects on Turkey in terms of its devastating outcomes even if Turkey did not take place in the war.

The Iran-Iraq war, also known as the First Gulf War, is an 8-year war covering the years 1980 and 1988. As one of the most important wars in the 20th century, it started with Iraq's attack on Iran. Iraq's anger at Iran's support of the Kurdish separatist movements in Iraq and its afraid of the spread of Iran with its dense Shiite population were among the causes of the war. In addition, the disagreements about the Shatt al-Arab waterway and Iraq's desire to seize Iran's oil revenues are among the biggest factors at the start of the war. The first step of the war, which started with these enthusiasms, was the attack of Saddam Hussein, who was in power in Iraq, on Iran.

Although Turkey maintained its neutrality throughout the war, its economy has been affected undesirably. Also, this war increased the influence of terrorism in Turkey and tourism was affected negatively. Over time, it was understood that the USA and other states supported Iraq. This zero-sum war was ended on 20 August 1988 by the United Nations acting as a mediator with Security Council Resolution 598. This war caused the Gulf Wars the I. and the II in the future. When the war broke out, Iran was victorious over Iraq and there were positive developments in Iraq. Iraq did not encounter any obstacles in its treatment of Iran; Iran was left alone. However, Islamic power and national and revolutionary spiritual conditions enabled Iran to recover quickly. The first target Iran had set for this war was to establish a republic in Iraq based on Islam, centered on the Shiite sect. In this war, close to one million people died, and two million people were injured; economic losses were calculated by billions of dollars. Despite these losses, the situation resulted in positive results for the Iraqi Kurds. The terrorist organization was established in Turkey and found the opportunity to grow rapidly and also the civil Kurdish population found the opportunity to settle. At the same time, when the war was over, Iran withdrew according to the borders in the Algerian Treaty.

In this study, the Iran-Iraq War is discussed in general and the course of the war, the reasons for the war, and the events that took place as a result of this war are explained in general. It has been discussed how Turkey, the only country that borders Iran and Iraq at the same time, was affected by this war and which events are reflected in the present. While Turkey was facing the effects of terrorism, which would last for a long time, Iraq invaded Kuwait on August 2, 1990. Although Turkey was affected by both wars, it had to stand back. While this article, briefly evaluates the attitude of other states, the main focus is on Turkey and all the effects that have been used to have an impact on Turkish policies until 2003 when prisoner exchanges were still effective.

The war between Iran and Iraq, which are among the most important countries in the Middle East, and the strategies they follow against each other are important in terms of leaving their mark on the Middle East. The foundation of terrorism, which is also an important agenda problem in Turkey, was laid through this war. It has caused important consequences not only in terms of terrorism but also in terms of economy and politics. Among the consequences of the war, turmoil, death, and a bad economy are among the prominent ones. Although Iraq was not criticized by the United Nations, in the last year of the war, in 1988, it accepted the occupation attitude of Iraq and demanded peace from Iran. From a different perspective, Iran had to accept the resolutions of the United Nations Security Council due to the reactions on its side. One of the positive results of this war was that Iran founded a new army. This war has changed the world's perspective on Iran and caused prejudice. States that want to become a great power in the world have always wanted to see Turkey as their ally and by their side.

The Iran-Iraq War is also important for the interests and political strategies of other states. Trying to make benefit from this war, Israel and Syria sold weapons to Iran. Egypt, one of the central countries of that period, supported Iraq. Saudi Arabia supported Iraq. Indeed, Saudi Arabia struggled to close the oil deficit in the country. Turkey did not take sides but helped Syria. From the point of view of the USA, it would be more desirable for both sides to lose the war. The French, on the other hand, supported the USA in selling weapons and aid to Iraq.

While writing this article, articles, journals, and books written on the subject were read, these were examined and inferences were made. After all the examinations, the Iran-Iraq War and the Middle East region were examined. As a result of this article, it has been possible to conclude that the Iran-Iraq war has worn out both sides and that there is no victorious side in the war. The biggest effects are the negative effects on Turkey in terms of economy and terrorism.

Keywords: Algeria Treaty, Iran-Iraq War, Middle East, PKK, Türkiye, Saddam Hussein.

GİRİŞ

Ortadoğu bölgesi, Batı Asya'yı, Mısır'ın tamamını ve Türkiye'yi de kapsayan bir yerdir. Bu bölgede Mısır, İran, Türkiye, Suudi Arabistan gibi birçok Ortadoğu ülkesi vardır ve çoğu Arap devletidir.

1970 yıllarından itibaren Ortadoğu üzerinde İran ve Irak başlıca etkiye sahip olmuştur. Ortadoğu'da Lübnan düzenindeki siyasi hareketlilik, Suriye-İsrail çekişmesi, İran Devrimi'nin etkisi büyük olmuştur. Bu savaştan da Ortadoğu coğrafyası içinde en çok etkilenen Türkiye olmuştur. İran-Irak arasındaki savaş ise 22 Eylül 1980 yılında Irak saldırısı ile başlamıştır. Bu savaşta İran ve Irak'ın aleyhlerine karşı yürüttüğü politikalar, Şatt'ül Arap su sorunu, sınır anlaşmazlıkları, İran'ın Kürtlere verdiği destek, ekonomik sebeplerin yarattığı petrol sorunu gibi birçok etken savaşa sebebiyet vermiştir. Irak bu süreçte İran'da oluşan Şii hareketinden ve İslam Devrimi'nden çekinmiştir. Irak ise İran'ı yenip Huzistan'da yaşayan Arap azınlığın korunmasını amaçlamıştır. Irak'ın asıl amacı, İran'ı etkisiz kılmak, istediklerini yaptırmak ve Arap liderliğine hazır olmaktır.

Irak'ın İran'a saldırması ile savaş başlamıştır. Irak'ın başında bu dönemde Saddam Hüseyin vardır, onun amacı İran'ı yenmek ve Huzistan'da yaşayan azınlıkların korunmasını savunmak olsa da asıl amaç petrol gelirleridir. Savaş 22 Eylül 1980 tarihinde başlamış ve Irak'a başta Arap ülkeleri olmak üzere daha çok destek gelmiştir. İran bu savaş için başta Irak'a karşı güçsüz kalsa da kısa zamanda toparlanmayı başarmış ve 1986 yılında taarruza geçmiştir. Bu da Irak'a destek veren Ürdün, Mısır, Fas vb. Arap devletlerini ve Batılıları endişelendirmiştir.

Sekiz yıl süren İran- Irak Savaşı'nın sonuçları arasında kaos, kan ve kötü bir ekonomi vardır. Birleşmiş Milletler ise her ne kadar kabullenirse savaşın sekizinci senesinde yani 1988 yılında Irak'ın işgalci yaklaşımını kabullenmiştir ve İran'dan da barış talep etmiştir. Diğer bir tarafta ise İran kendisine aldığı tepkiler ile de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarını kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu savaşın olumlu sonuçlarından biri ise İran'ın bu denli tepki görmesi ile İran'ın kendine yeni bir ordu kurması olmuştur. Bu savaş tüm dünyada İran'a bakış açısını değiştirmiş belli bir önyargıya sebebiyet vermiştir. Dünyada büyük bir güç haline gelmeyi arzulayan devletler Türkiye'yi her daim müttefik ve yanında görmek istemişlerdir. Bugün İran'da insan haklarını savunan Batılılar, durumun İran-Irak temelinden kaynaklandığını da göz önünde tutmalıdır. İran bu savaşta aslında tüm dünyaya karşı bir mücadeleye girmiştir. Irak ise büyük güçlerin desteğini almış, savaşta haklı bir istikamet izlemese de herhangi bir uyarı veya kınama almamıştır. Batılı devletler bu savaşta Irak'ın gücünün azaldığını gördüklerinde de Irak'a kimyasal silah desteğinde bulunmuşlardır ve bu silahlar savaş meydanında kullanılmış ve etkisi hala şehirlerde hissedilmektedir. Türkiye ise bu savaşta tarafsızlığını korumayı başarmıştır. Savaş ilerde I. ve II. Körfez Savaşları'na da sebebiyet vermiştir. Günümüzde dahi etkileri hissedilmekte, bu konu araştırılmakta hatta arkasından onlarca kitap yazılmış, sinema filmi çekilmiş ve her yıl birden fazla anma törenleri düzenlenmeye başlanmıştır ve bu faaliyetler devam etmektedir.

Kısacası, bu makalede İran-Irak savaşının başlaması, öncesinde yaşanan siyasi olaylar, savaşa sebebiyet veren unsurlar ve Türkiye açısından incelemeler ele alınmış ve bu çerçevede aydınlatılmaya çalışılmıştır.

1. İran-Irak Savaşı'na Türkiye ve Diğer Devletlerin Tutumu

1.1. İran-Irak Savaşı Öncesi Genel Bakış:

16 Ağustos 1946 yılında Bağdat şehrinde Kürdistan Demokrat Partisi başkanlığına o süreçte Moskova şehrinde sürgün olan Mustafa Barzani getirilmiş ancak iki sene sonra parti bölünmüştür. Sonrasından yaşanan mücadele 1964 yılı şubat ayında Abdüsselam Arif'in savaşı bitirme talebini Barzani'nin onaylaması, partide asıl önder sıfatını taşıyan Celal Talabani ve

yakınlarının tepkisine sebep olmuştur. Yaşanan birden fazla çatışma sonrasında Talabani İran'a kaçmış, Barzani fiilen başkanlık koltuğuna oturmuştur. Bu çaba Cezayir Antlaşması sonrası Celal Talabani'nin kendi partisini, Kürdistan Yurtseverler Birliği'ni oluşturması ile yeni bir sürece girmiştir. İran, Irak'la münasebeti iyi olmadığından KDP için sempati duymuştur. 1962 yılında İran'ın yardım teklifi sol kesimin baskı kurmasıyla geri çevrilmiş artan ihtiyaçları sağlayabilmek amacıyla 1963 yılında İran'dan yardım alınmaya başlanmıştır. İran hem KDP'ye yardım etmiş hem de Irak ile görüşmeler sağlamıştır. 1964 yılında ateşkes imzalanmışsa da parti içinde yaşanan ayrılıklara karşı İran bölünmeyi ve Barzani'ye karşı olanları daha da desteklemiştir. 1965 yılında KDP ve Irak çatışmaları tekrar başlamış, İran silah desteğinde bulunmuştur. Irak iktidarının 29 Ekim 1966 tarihinde sunmuş olduğu "On iki Madde Programı" olan antlaşma tavsiyesi, eğer bu tavsiyeyi onaylamazsa Irak için İran üzerindeki bazı çıkarlarından fedakârlık ederek anlaşabilmesinden çekinen Barzani'nin bunu kabul etmesi Şah'ın hoşuna gitmemiştir. İran'ın Kürt hareketine destek vermesi 1969 yılına dek sınırlıyken bu tarihten itibaren Irak'taki iç karışıklıklardan yararlanıp Şattülarap'ın durumunda değişikliğe gitmek için çabalayacak ve bir baskı unsuru olarak Kürt hareketine karşı desteğini artırmıştır. İran'da Barzani için verilen idam cezası, 1946 yılında yıkılan Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nde askeri komutanı tarafından verilmiştir.¹

Barzani, İran ile olan ilişkileri hakkında şöyle demiştir: "Irak bizi bugün, İran ise bizi on yıl sonra yok etmek istiyor." 1966 yılından itibaren Kuzey Irak bölgesinde Barzani'nin önderlik ettiği Kürtlerin başlattığı isyan şiddetini artırmıştır. İran 1969 yılından itibaren isyancılara verdiği silah ve mühimmat desteğini artırırken İran'da Barzani'ye Irak ordu birlikleri konusunda malumat vermiştir. Ayrıca İran resmiyette iki yüz bin sayı olduğu açıklanan Kürt sığınmacılar için yılda üç yüz milyon dolar harcamıştır. Şah bu destekleriyle Iraklı Kürt isyancıları desteklemekle kalmamış, aynı zamanda Kürt hareketini de İran desteği olmadan yaşayamaz duruma getirmiştir. 11 Mart 1970 yılında Irak hükümetinin Kürt bölgesine sınırlı özerklik verilmesini destekleyen tavsiyesini Barzani'nin kabul etmemesinin nedeni, Şah'ın planı kabul etmezse kendi için daha faydalı olacağı hakkında Barzani'yi ikna etmenin önemli olduğu vurgulamıştır. 1972 ve 1975 yılları arasında Kürtler ile yaşanan bu savaş, zaten İran ve Irak arasında savaş görüntüsü vermiştir. Bu savaş Irak'a yıllık 2 milyar dolar miktara mal olmuştur ve Irak'ın bunu karşılaması mümkün olmamıştır. Amerika ve İsrail de yıpratmak amacı ile Kürtlere destek olmaya devam etmiştir.²

1970 yıllarında 1968 yılında iktidar olan Baas Partinin iktidar olduğu Irak, Petrol gelirleri ile zengin olmuş Şah Rıza Pehlevi'nin başa geçtiği İran olarak bu iki ülke Ortadoğu'daki dengelerde değişiklik yaratmıştır. Irak, 1972 yılı mayıs ayında Sovyetler Birliği ile Dostluk ve İş birliği Antlaşması imzalamış ve bir ay sonra Irak Petrol şirketlerini millileştirmiştir. İran uzun yıllar Orta Doğu bölgesinde Batı'yı savunacak bir rol üstlenmiş ve ABD ile sıkı bir müttefik olmuştur. Şah Rıza Pehlevi, petrol gelirleri ile elde ettiği zenginlik ile 2000 li senelerde dünyanın beş büyük devleti arasında olmayı hedeflemiştir. İran, gelirlerinden oluşan payın büyük bölümünü ise silah yatırımında kullanmıştır. Şah bir nevi Pers imparatorluğunu canlandırma amacıyla İran kavimlerini bir arada toplamak istemiştir. Bu amaçla yaptığı faaliyetler ise karışıklıklara yol açmıştır. İran'da yaşanan bu karmaşa İslam Devrimi'ne neden olurken Irak devletinde Baas iktidarını güçlendirmiştir. Böylece olaylar biraz da bu aşamada başlamış ve iki ülke çıkar çatışması yaşamıştır.³

Diğer bir sebep ise 1970 yıllarının başındaki huzursuzluğun nedeni olarak daha önceki senelerden de sınır uyuşmazlığına sebep olan Şattü'l Arap su yolu anlaşmazlığıdır. İran, Şattü'l

¹ Zafer Yıldırım, *Türk Basınında İran- Irak Savaşı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, s.55.

² Z. Yıldırım, *Türk Basınında İran- Irak Savaşı*, s.56.

³ Türel Yılmaz Şahin, *Uluslararası Politikada Orta Doğu*, Barış Kitapevi, Ankara 2011, s. 257.

Arap su yolu meselesinin sürdüğü sırada, 30 Kasım 1971 tarihinde Birleşik Arap Emirlikleri'ne ait olan Hürmüz Boğazı'nda bulunan Küçük Tunb, Ebu Musa ve Büyük Tunb adalarına saldırıp buraları işgal etme fiilinde bulunmuş, Irak'ın milli çıkarlarını tehdit etmiştir. İran bunu yaparken hem ekonomik hem de stratejik amaç gütmüştür. Ekonomik olanı, adaları ele geçirip kıta sahanlığını büyütmek, yeni petrol kaynaklarına ulaşmaktır. Irak ve diğer Körfez ülkeleri bakımından bu stratejik bir meseledir. İran, bu adaları ele geçirip Hürmüz Boğazı'nda yer alan geçişin kontrolünü tamamen ele geçirmek amacındadır. Irak, İran'ın bu tavrı karşısında İran ile siyasi münasebetini kesmiş, Araplardan oluşan petrol ve doğalgaz açısından zengin olan İran sınırlarında yer alan "Huzistan" bölgesindeki Arapları bu ülkeye karşı kışkırtma politikası izlemiştir. (s. 258) İran ise Huzistan bölgesinde yaşayan Arapların Irak ile bir olmalarının önüne geçmek için ve Irak'ı Şatt'ül Arap su yolu meselesinde anlaşmak için Irak'ın kuzey bölgesinde bulunan Kürtlere silah ve cephane yardımında bulunup Molla Mustafa Barzani'nin isyan çıkarması için destek olmaya başlamıştır. İran ve Irak'ın birbirlerine karşı izlediği bu düşmanca politika, 1975 yılında artmış ve aralarında savaş beklenirken 1975 yılında Cezayir'de OPEC Zirvesinde Cezayir Antlaşması ile meselelerini çözmüşlerdir. Bu antlaşmaya göre de Şatt'ül Arap'ta ki sınır, su yolunun ortasından geçecektir, ancak bu hükme göre Irak Şatt'ül Arap hakkındaki iddiasından vazgeçip nehrin kontrolünü bırakmış oluyordu, İran ise Irak'ın üstündeki yardımını gücünü geri çekmiş olacaktır. Bu ilişkiler fazla mesele yaratmadan bir süre sürdü ancak 1979 tarihinde yaşanan olaylar ile İran ve Irak yeniden karşı karşıya gelmiştir.⁴

Irak'ın İran'la ilişkilerinin bozulmasının altında yatan sebeplerden biri de hatta en mühim olanı da 1980 Şubat da yaşanan devriminin yıldönümü nedeni ile Tarık Aziz'e düzenlenen suikast girişimi ve Müstansiriyah Üniversitesi'ni hedef alarak saldırı düzenlemesi meselesidir. Irak Dışişleri Bakanı, meselelerin Dava'nın Kum tarafındaki önderlerinin elinden ve Irak iktidarını devirmek maksadı ile düzenlendiği ve bunun Humeyni emri ile meydana geldiğini savunmuşlardır. 1980 yılı Nisan ayında Bağdat ve Tahran arasındaki ideolojik ve psikolojik savaş iyice artmıştır. Bu meseleler ile Iraklı Şiiilerin önderi Ayetullah Muhammed Bekir es-Sadr ve kız kardeşinin idama mahkûm olması ile iki ülkenin arası iyice bozulmuştur.⁵

Irak, İran'ı yenerek, Tahran'ın dışı doğal gaz ve petrol gaz merkezlerinin olduğu Kuzistan tarafında bulunan bir buçuk milyona yakın Arap halkın özerkliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Bu sayede önemli olan petrol ve sanayi merkezi İran'ın himayesinden çıkmış ve de Kürtlere verilen İran desteği Kuzistan Araplarının vereceği destekle eşitlenecek olmuştur. Bu savaş, Saddam Hüseyin'in iç muhalefetin yaptırımını meşrulaştırmasına ve gücünü yeniden toparlamasına yardımcı olacaktır. Saddam'ın asıl gayesi, İran'da bulunan Şii kökenli İslam Devrimi'nin ülkesinde yaratacağı etkiyi en aza indirmek 1975 yılındaki Cezayir Antlaşması ile İran'a vermek durumunda kaldığı toprakları yeniden kazanmak, Şatt'ül Arap üstündeki kontrolü sağlamak, Kürtler'in üzerinde egemen olmak, Kuzistan Araplarının özgürlüklerine destek olmak ve İran'ın sahip olduğu petrol alanlarını elinden almak, ulusal birlik sağlayıp bölgenin egemen gücü haline gelmektir. Irak'ın zamanlama olarak bunu seçmesinin sebebi ise, İran'ın zayıf olduğunu düşünmesidir. Rehineler Krizi ile ABD ile ilişkiler de bozulmuş, İran böylece ABD desteğinden mahrum kalmıştır. Irak, İran'a karşı diğer devletleri yanına almakta daha güçlüdür özellikle bu konuda Suudi Arabistan'a güvenmiştir.⁶

1.2. İran-İrak Savaşı Nedeni:

Irak ve İran arasında imzalanan 1975 Cezayir Antlaşması'na Irak'ın razı olmayışı ve Saddam Hüseyin'in İran İslam Devrimini de gözdağı olarak algılaması ile savaşa sebebiyet

⁴ T. Yılmaz Şahin, "Uluslararası Politikada...", s. 258.

⁵ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları 1542, İstanbul 2004, s. 555.

⁶ T. Arı, "Geçmişten Günümüze Orta Doğu..." s.559.

veren faaliyetler oluşmuştur. Mısır hem İsrail hem de ABD ile yaptığı 12. gün görüşmesinden sonra Camp David Antlaşması'nı imzalamış, bu da Arap dünyasında karışıklıklara yol açmıştır. Mısır Arapların gözünden düşmüş, İran ve Irak liderlik yoluna girmiştir.⁷

Irak'ın nüfus çoğunluğunu Şiiilerin oluşturması, İran'daki devrimin gözdağı niteliğinde algılanmasına sebep olmuştur. Kerbela, Necef ve Bağdat şehirlerinde 1979-1980 yıllarında ayaklanmalar artmıştır. 1980 yılının şubat ayında Başbakan Yardımcısı görevinde bulunan Tarık Aziz'e düzenlenen saldırıdan Irak'a göre İran sorumlu tutularak suçlanmış, bu sebeple iki ülke arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Ayrıca 1980 yılının 1 Nisan'ında Saddam Hüseyin, Irak'ta yaşayan Şii din adamı Ayetullah Muhammed Bekir As-Sadr'ı idama mahkûm etmiştir. Ayrıca bu din adamının kız kardeşini de öldürmüş, ona eziyetlerde bulunmuştur. Böylece İran-İrak Savaşı sebepleri oluşmuştur. İran önderi Ruhullah Muscui Humeyni, Saddam Hüseyin'i iktidardan indirmek için Şii Irak halkını ona karşı kışkırtmıştır. 22 Eylül 1980 tarihinde İran'a savaş açarak hava saldırısı düzenlemiştir. Irak önce önemli liman kenti Hürrem Şehrini ele geçirmiş, sonra petrol tesislerini kuşatmıştır. Saddam, 17 Ekim 1980 tarihinde Cezayir Antlaşması'nı fes etmiş, Şatt'ül Arap suyolunun Irak'a ait olduğunu ilan etmiştir.⁸

Irak, kısa zamanda gücünü toparlayıp Bağdat ve Tahran'a saldırılarda bulunmuş, 1988 İran, Kuzey Irak'ta bulunan Kürt şehri Halepçe'yi ele geçirmiştir. Irak, kimyasal bombalarla düzenlediği savaşlar ile İran'ın 1982 yılına kadar aldığı yerleri İran'ın elinden geri almıştır. İran ve Irak'ın başlattığı bu savaş 8 sene devam etmiş ancak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı kararı ile savaşın nihayete ermesine ve eski sınırlarına dönülmesine karar alınmıştır. İran ve Irak'ın bu kararı kabul etmesi ile savaş Ağustos 1988 tarihinde sona ermiştir. Ancak Irak'ın hedefi bu kez Kuveyt'e saldırmaktır.⁹

Ortadoğu bölgesinde Osmanlı ve İran uluslarının zayıflaması ve dış güçlerin müdahale etmesi ile burada bulunan güçsüz devletlerde yaşanan etnik sorunlar daha fazla büyümüştür. Bilhassa, burada çokça bulunan Kürt varlığının petrol bölgelerinde sayıca fazla bulunmaları ile sorunların büyümesinde daha da etkili olmuştur. İran, ülkesindeki Azerileri ve Kürtleri 20. yüzyılda asimile etmiş merkezi gücünü artırmıştır. Bunun karşılığında Irak bilhassa İngilizlerin baskı kurması ile Kürtlerin varlığını kabullenmeye mecbur kalmıştır. Bu sayede, Kürtler kültürlerini koruyup asimile olmaktan kurtulmuştur. Ülkede bulunan Kürtler ise gelenekçiler ve modernistler olmak üzere ikiye bölünmüştür. Buna göre, ananeciler, aşiret önderleri ve din adamlarından oluşan; çağdaşçılar ise şehirlerde hayatını sürdüren laik anlamda eğitim almış, güzel bir statüye sahip halktan meydana gelmektedir. Böylece Irak bölgesinde iki ayrı halk ve iki ayrı hiyerarşik durum mevcuttur. Bunlardan ilki, devlet bilincine sahip Arap halkı, ikincisi ise ulus bilincine ermeyen Kürt vatandaşları olarak bilinir. Bu hususa karşı Irak, Kürt mevcudiyetini Irak'a ait ulus ve düşünce yapısıyla sağlamak, Kürtlerin devlet içindeki özgürlüğünü zayıflatıp onları ortadan kaldırmak ve onları yalnızca kültürel bir tanım haline getirmeyi amaç edinmiştir. Ancak, 1950-1960 yılları arasında, devletin politikası, sürgün eylemleri, aşiret önderlerine karşı yapılan ayaklanmalar, vb. hususlar, bölgede otoriteyi zayıflatmıştır. Ayrıca, iş bulma ümidiyle kente yapılan göçler sonucu, kente göçmüş ve köyde kalmış halk arasında ayırım da artmıştır. Bunun sonucunda siyasette fikir açısından ayrılıklar olmuştur. Gelenekçiler, Kürdistan Demokrat Partisi'nde bir araya gelmişken, oradan ayrılanlar Kürdistan Yurtseverler Birliği olarak bir araya gelmişlerdir. İran hem askeri hem de ekonomik manada Kürtlere çok destek olmuştur, özellikle 1972-1975 yılları arasında Kürt halkı ile yapılan mücadele İran-İrak Savaşı'nın temelini atmıştır. Bu hususta verilen mücadelenin ekonomik

⁷ Emine Zeynep Daban ve Cihan Daban, "Saddam Hüseyin Dönemi Irak Dış Politikası, Irak-İran Savaşı, Kuveyt'in İşgali ve ABD'nin Irak'a Müdahalesi", *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 1, 2018, s.94.

⁸ E. Z. Daban ve C. Daban, "Saddam Hüseyin Dönemi...", s.95.

⁹ E. Z. Daban ve C. Daban, "Saddam Hüseyin Dönemi...", s.96.

anlamda ağırlığı çok olmuştur. Ayrıca Irak'a inat İsrail ve ABD Kürtler için destek vermiştir. 11 Şubat 1979 yılında İran'daki İslam Devrimi yaşandıktan sonra İran-İrak ilişkilerinde bir yumuşama sağlandıysa da kurulan yeni hükümet düşünce, yerine kurulan hükümetle ilişkiler tekrar kötüye gitmiştir. İran yönetimi, Irak'ı Baas için isyana davet etmiş, Irak'ı Sünni ve Şii arasındaki dengeyi sarsmakla suçlamıştır. İran, Irak rejimini baskı yapması ve anti demokratik olmasıyla eleştirmiş, Irak ise rejimi yaydığı gerekçesi ile İran'ı suçlu saymış ve iki ülke arasında gerginlikler devam etmiştir.¹⁰

22 Eylül 1980 tarihinde Irak askerleri beklenmedik bir anda İran'a saldırmış, İran dini önderi Ayetullah Humeyni ülkede genel bir savaş ilan etmiştir. Bu yüzden ülkenin büyük bir çoğunluğunda Irak için topluca savaş başlangıcı hazırlığı yapılmıştır. Seferberlik boyunca, Humeyni iktidarı Irak'a karşı aleyhine gösterilerde İranlı din liderlerine büyük bir görev düşmüştür. İranlı din adamları, Irak, ABD ve Batı karşıtı eylemlere yönelmiş İran milletini Irak'ın saldırıları karşısında birliğe davet etmiştir. İran'ın propaganda eylemleri zamanla karşılığını almış, ülkedeki Humeyni yönetimine karşı olan muhalif olan gruplar da Irak Ordusu saldırılarına karşı birlik olmuştur. Bu sayede birlik yavaş yavaş görülmeye başlanmıştır. İran propaganda eylemi ülkede ve milletlerarası alanda da sürdüğü pek kabul görmemektedir. Bu durumun asıl sebebi İran'ın milletlerarası sahada uyguladığı "Ne Batı ne Doğu" stratejisi ile kendini büyük ölçüde diğer ülkelerden uzak tutmasıdır. Bu açıdan İran'ın milletlerarası destek bulması ve propaganda eylemlerini sürdürmesi için ihtiyacı olan dost ve müttefik ülke sayısı oldukça sınırlıdır.¹¹

1.2. Savaşın Bitmesi ve Neticeleri

1987 yılının sonunda 1988 yılı başlangıcında İran ve Irak birbirlerinin şehirlerini bombaladılar. Irak, İran devletine yenileceğini sezdiği için 1988 yılı bahar aylarından sonra olarak yönetimini değiştirmiş saldırı için tedbirler almaya gayret etmiştir ve hem İran hem de Irak devletinde kimyasal silah kullanımına başlamıştır. BM tarafsız kalan devletlerden gönderilen bilirkişilere denetleme yaptırması sonucu kimyasal silah kullanıldığını tespit etmiştir. BMGK kimyasal silah kullanımını engellemek ve savaşın sona ermesi amacıyla 598 ve 612 sayılı kararlar alınmış fakat taraflar bu kararlar için uyum sağlamamıştır. Irak'ın Temmuz 1988 tarihindeki taarruz hareketleri ve Mücahiddin'in güç kazanması İran için endişe yaratmıştır. İran yönetimi yaşanan endişe yüzünden okulların hepsini ve meclisi kapatmış, spor müsabakalarına yasaklar koymuştur. Halk rejimi protesto etmeye başlayınca İran yönetimi 18 Temmuz 1988 tarihinde ateşkes çağrısında bulunmuş 31 Temmuz 1988 yılında da bu çağrıyı tekrarlayarak körfezde bulunan gemileri hedef alıp saldırmaktan vazgeçmiş ve Irak'a ateşkes için çağrı yapmıştır. Bağdat Barış Konferansı ile yabancı temsilcilerinde dâhil olduğu toplantılarda BMGK'nin 598 sayılı kararına yönelik ateşkes kararı alınmıştır. İlerleyen tarihlerde Cezayir'de düzenlenen zirve toplantısında Irak, BMGK'nin 598 sayılı verilen kararını onaylamış, bu sayede sekiz sene süren savaş, kimin kazandığı net olmadan ağır sonuçlanan kayıplarla nihayete ermiştir.¹²

22 Eylül 1980 yılında savaşın ilk aşaması Irak'ın lehine olup, Saddam Hüseyin'in hedefinden farklı bir seyir izlemiştir. İran kuvvetleri devrimden etkilenerek yeterli organize bulunmamış ordudan subayların çıkması ile lider boşluğu olduğu için İran savaşta güçsüz kalmıştır. İran beklenenden kısa sürede kendisi toparlaması ile Irak güçlerini püskürtmüş, tür. 1986 yılında ise savaş dengeleri İran lehine kaymıştır. 1986 yılında Kuveyt'e birkaç kilometre

¹⁰ Ekrem Yaşar Akçay, "İran- Irak Savaşı'nın Bölgeye Etkileri", *Ufuk Üniv. SBE Dergi*, C. 3, S. 1, 2013, ss. 110-111.

¹¹ Caner Çakı, "İran-İrak Savaşı'nda Kullanılan İran Propaganda Posterlerinin Gösterge Bilimsel Analizi", *İran Çalışmaları Dergisi*, C. 2, S.1, 2018, s.18.

¹² Hüseyin Çakırtaş, *İran-İrak Savaşı (1980-1988)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2018, s.79.

uzak olan Fao adasını İran ele geçirmiş, Bağdat rejimine karşı olan Kürt gerillalarla Kürtlerin yoğun olduğu bölgeden savaş açmışlardır. İran savaşta yenmeye başladıkça Arap şeyhlikleri İslam Devriminin kendilerini etkileyecek diye endişe duyduklarından Bağdat'a yardım etmişlerdir. Arap basını için Irak'ın tanımı bu sırada "Doğu Sınırının Bekçisi" olmuştur.¹³

1980'li yılların şüphesiz ki en mühim olayı İran-İrak Savaşı sekiz yıl sürmüş, sekiz yıllık sürede sıfır toplamı (Zero Game) bir oyuna döndükten sonra, 20 Temmuz 1988 yılında sağlanan barış ile savaş son bulmuştur. Bir müddet sonra Ortadoğu gündeminde Filistin Kurtuluş Örgütü öne çıkmıştır. 15 Kasım 1988 yılında Filistin Devleti'nin bağımsızlığının ilan edilmesi ile büyük bir adım atılmıştır. 1975 senesindeki iç savaşın üstünden 14 yıl geçmesine rağmen Lübnan gelişmelerini yönlendirmeye devam edilmiştir. Ekim 1989 yılında Amerika aracılığı ile Lübnan hakkında Suudi Arabistan'ın Taif kentinde anlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre, Lübnan'da Hristiyan ve Müslümanlar arasında kabinede eşitlik kabul edilmiştir. 1980 senesinde başlayıp sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı, suikast, katliam ve sürgünlerin yaşandığı yıllarla Ortadoğu'yu etkilemiştir. Ortadoğu, 1990 senesinden sonraki yıllara bu gelişmelerin etkisi altında girmiştir.¹⁴

İran şah rejimi yıkıldıktan ve İslam Devrimi iktidarı varsayımı sonrası İran'da Arap dünyasındaki istikrarı bozma durumu ile liderlik devrimi tarafından ilan edilen amaçlar bulunmaktadır. İran, Müslüman ülkelere benimsetmeye çalıştığı rejimi ve İran manevi önderi Ayetullah Hümeyni'yi savunmuştur. Arap devletlerin çıkarlarını tehdit eden, bölge dışı ülkeler ile ilgili, Irak ve İran tarafları tarafından barış çağrısı yapılan uluslararası halin uzlaşmazlık hali sürmektedir. İran-İrak Savaşı, 20. Yüzyılın en uzun savaşı olmuş sekiz yıl sürmüş, 1992 yılında İran donanma güçleri ile üçüncü aday Birleşik Arap Emirliklerinden Abu Musa'yı işgal etmiş ve Arap nüfusunu çıkarmıştır. İran'ın yaptığı tahrikleri periyodik olarak sürdürmüştür.¹⁵

1.3. İran-İrak Savaşı ve Savaşın Türkiye'ye Etkileri

Genel Bakış: Osmanlı Devleti dağıldıktan sonra Irak ile Türkiye arasındaki ilişki büyük güçlerin etkisi altına girmiş, güvenlik ve ekonomi sorunları etrafında gelişmiştir. Bu üç etken, Türkiye ve Irak arasındaki ilişkileri etkilemiştir. Türkiye-İrak ilişkileri Lozan Antlaşması'ndan sonra Musul meselesi ile başlamıştır. Türkiye, 1960 yılına dek Batılı devletlerin etkisiyle ilişkilerini yönetmiştir. Irak ile bu yıllarda uyumlu bir politika izlenmiştir. Fakat 1960 yılını geçtiğinde SSCB'nin bölgede etkisinin artması ve Irak'ta darbe yaşanması ile mesele farklı bir boyut kazanmıştır. Bu Körfez Krizi'ne kadar devam etmiştir. Irak- Türkiye ilişkilerinde Körfez Krizi bir dönüm noktasıdır ve ABD'nin Irak'ı işgal etmesi, Saddam'ın devrilmesi ve bölgede Kürt meselesi belirgin olması ile münasebetler inişli çıkışlı sürmüştür. Bu sebeple Türkiye-İrak ilişkilerinden bahsederken bu iki devleti diğer devletlerden ayrı düşünmek, değerlendirmek doğru olmayacaktır. ¹⁶ Körfez Savaşı'ndan sonra Türkiye, toprak bütünlüğü telaşı ile Kuzey Irak'taki Kürt sorununun başlamasına temkinli yaklaşmış, bazen onlarla iyi ilişkiler sağlamaya gayret etmiştir. Genellikle dış faktörlerden çok iç faktörlerden etkili olmuştur. Türkiye- Irak münasebetlerinde 1960'lı yıllara kadar ve 1990 yılına kadar olan süreçler incelenebilir.¹⁷

İran-İrak Savaşı Saddam Hüseyin'in başta olduğu Irak, ABD ve Avrupa'nın teşvik etmesi ile İran'a saldırmıştır ve 8 yıl sürecek olan savaş başlamıştır. ABS, İrangate denilen olayda İran'a gizli bir şekilde silah satarak destek vermiştir. Devrimin hemen sonrasında ortaya çıkan

¹³ T. Yılmaz Şahin, "Uluslararası Politikada...", s. 263.

¹⁴ Sebahattin Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım- Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, Sis Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 296.

¹⁵ Ramazan Özey, *Ortadoğu Jeopolitiği*, Pegem Akademi, Ankara 2017, s. 287.

¹⁶ Önder A. Afşar, *Türkiye'nin Bölgesel Sorunları Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu*, (Ed.: Mehmet Çelik ve Alev Duran), Hiper Yayın, İstanbul 2020, s.38.

¹⁷ Ö.A. Afşar, "Türkiye'nin Bölgesel Sorunları...", s.40.

bu savaşta İran'da Bağdat, Basta ve Kerkük'ü bombalamıştır. Fakat savaş başladığında Irak'ın vermiş olduğu gayretler ve gösterdiği başarılar Devrim askerlerinin devreye girmesi ile dengelenmiş İran kaybettiği toprakları geri almış olmuştur. Böylece İran'ın petrol endüstrisi tehlikeye girmiştir. İran, Irak'a destek verdiklerini öne sürerek Kuveyt ve Suudi Arabistan petrol tankerlerine saldırı yaparak savaşı Basra Körfezi'ne taşımıştır. Cephe savaşlarına ek olarak karşılıklı savaşmalar ve birbirlerinin petrol ihracatını yok etmek için petrol taşıyan dev tankerlerin saldırıya uğraması, her iki ülkenin petrol altyapısını tehlikeye attığı gibi petrol fiyatlarının artmasına neden olmuştur. İran, Irak'taki Kürt halkını desteklemiştir. Kendi içinde de Kürt ve Araplara karşı mücadele vermek durumunda kalmıştır. Bütün bu yaşananlar, halkın ayağa kalkması ve muhalefete karşı tavır almalarına yol açmıştır. 6 Ağustos 1988 yılında ateşkes imzalanarak 8 yıl süren bu savaş sona ermiş ancak, iki taraf için de ekonomik ve siyasi olarak ağır kayıplar verdirmiştir. Bir diğer netice üretici ülkelerin yanında çok uluslu dev petrol şirketleri de büyük kazançlar elde etmiştir. İran, savaştan hasar gören büyük tesisleri yeniden inşa etmek zorunda kalmıştır.¹⁸

1980 yılında Saddam Hüseyin kendi muhaliflerine yönelik suikastlara başlamıştır. Kürt, Şii ve Türkmen gruplar bu suikastların hedefi haline gelmiştir. Irak'ın bu saldırı nitelikli eylemleri hem muhalif Kürtlere hem de Türkmenlere yönelik devam ettirilmiştir. Saddam Hüseyin'in Iraklı Türkmenlere yönelik saldırıları savaş ilan edilmeden evvel Türkiye ve Irak münasebetlerini gergin bir evreye taşımıştır. 14 Ocak 1980 senesi Türkmen'in idamı ile Türkiye, Bağdat Büyükelçisi'ni geri çağırması; fakat savaşın gidişatı bu olayı değiştirmiştir. Savaş esnasında Irak'a ait askeri güçler çatışmanın fazla yaşandığı güney bölgelerine yönlendirilmiştir; bu olay Irak'ın kuzey kısmında otorite boşluğunun yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Otorite güç kaybedince KYP ve KDP bölgedeki denetimini fiili anlamda ele geçirmişlerdir. KYP ve KDP'nin bölgede faaliyetlerini artırmalarına İran ve Suriye destek olmuştur. Türkiye, İran ve Suriye'nin bu tavırlara karşılık Bağdat ile olan münasebetini samimi olarak iletmiştir. Bu süreçte Dicle ve Fırat sularının kullanım amacı hususunda ve ticari alanda Irak ve Türkiye arasında anlaşmalar imzalanmıştır. Kerkük Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın kapasitesinin artması hususunda anlaşmaya karar verilmiştir. Öte yandan 1982 senesinin son zamanlarından sonra Kuzey Irak bölgesinde KDP kamplarına yerleşen PKK'lılar silahlı ve eğitilmiş halde Türkiye sınırlarına yönelmeye başlamıştır.⁷⁴ PKK, KDP ile iş birliği ile Silopi, Uludere ve Şırnak önemli oranda silâh, teçhizat ve militanını taşımıştır. Bu olay üzerine Şubat 1983 senesinde Irak ve Türkiye arasında "Sınır Güvenliği ve İş Birliği Anlaşması" imzalanmıştır.¹⁹

Irak ve Türkiye arasında yapılan bu anlaşma PKK ve KDP arasında olan paktın süresini azaltmıştır. Irak ile Sınır Güvenliği Anlaşması'nın imzalanmış olması, Türkiye'nin PKK'lı teröristlere karşı sınırlarını korumak adına 1983 senesi Mayıs ayından sonra Irak'ın kuzey bölgesine asker sevk etmesine imkân sağlamıştır. İran ve Irak Savaşı'nın başlamış olması ile KDP, PKK ile anlaşmalı hareket etmeye başlamış, İran tarafından da destek görmüştür. Türkiye, operasyonlarını İran'ın desteklediği KDP'nin baskın olduğu yerlerde gerçekleştirilmiş, KDP ve PKK'nın yaptığı anlaşmanın sonlandırmasını başarmıştır. Diğer bakımdan PKK-KDP iş birliği Irak Kürtlerinin zararına olmuş ve Barzani bu husustan memnun olmamıştır. Türkiye'nin İran-Hakkari üzerinden Irak Kürtleri için kurmuş olduğu destek hattı PKK iş birliği nedeniyle durmuştur, Türkiye'nin sınır ötesinde düzenlediği operasyonlarda Barzani birlikleri zarara uğramıştır. Saddam Hüseyin bu aşamada Irak Kürtlerinin eylemleri hakkında bilgi vermesi karşılığında PKK için silah yardımıyla bulunmuştur. 1987 senesinde PKK ve KDP arasındaki ilişkilerin sarsıntıya uğramasında bu olayların etkisi olmuştur; ancak

¹⁸ Sıdıka Defne Musullu, *Modern Ortadoğu Tarihi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013, s. 193.

¹⁹ Seçil Özdemir, "İran-İrak Savaşı: Türkiye Sınırlarında Terörizme Etkisi", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 13, S. 26, 2020, s. 65.

Talabani ve KYP ilişkileri de bu tarihten sonra hızlı bir biçimde gelişmiştir. 1988 senesinde Saddam Hüseyin'in Irak sınırlarında yaşayan muhaliflere karşı düzenlediği saldırılarda Barzani askerleri İran'a çekilmek zorunluluğu hissetmiştir. PKK, burada Barzani kuvvetlerinden geri kalan fazlaca sayıda silah ve mühimmata el koyup, Türkiye sınırında KDP'den boşaltılan bu alanı kullanmak için Irak ile anlaşmaya varmıştır. Bu gidişatta İran, Kuzey Irak'ta kendi denetimini arttırmak için KDP'ye destek vermiştir. İran, Türkiye'yi bölge petrolleri için mücadele verdiği ile ilgili itham etmiş; fakat Türkiye gözünden tehdit PKK ve sınır güvenliğini tehlikeye düşürmüştür.²⁰

İran-Irak Savaşı'ndan sonra Saddam Hüseyin bu savaşın oluşturduğu etkiden hızlı bir biçimde kurtulmak amacıyla Kuveyt'e baskı yapmaya başlamıştır. Irak askerleri 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgale başlamıştır. Bu işgal Türkiye'yi farklı açılardan etkilemiş olmuştur. Her iki savaş sürecinde Türkiye, Orta Doğu'ya karşı izlemiş olduğu strateji bölgenin istikrarsız siyasal ortamı içinde taraf tutmaktan kaçmak olmuştur. I. Körfez Savaşı ile bölgesel dengeler tekrar değişmiştir. Daha sonra Kuzey Irak, uluslararası siyaset gündemine gelmiştir. İran ve Irak Savaşı esnasında kimyasal katliamlarla baş başa kalan Irak Kürtlerini korumak amacıyla, Irak'ın kuzey kısmında 36. Sıradaki paralel ile Türkiye sınırının arasında kalan Irak kuvvetlerinin girmesinin yasak olan bir De Facto Alan ilan edildiği açıklanmıştır. Aynı alanda 1991 senesinde İngiliz, Amerikan ve Fransız askerlerinden meydana getirilen ve Çekiç Güç adı alan bir kuvvet kontrolüne bırakılmıştır. Türkiye'de sağlanmış bu kuvvetin alan kontrolü, 2003 senesine dek devam etmiş ve Çekiç Güç, 1 Mart 2003 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla ortadan kaldırılmıştır. Yaklaşık olarak 12 sene boyunca, Irak'ın kontrol alanının dışında kalan bu alana PKK yerleşmiş ve kurumsallaştırmıştır".²¹

1.4. Türkiye'nin Tutumu

Türkiye, 1980 savaşına tarafsız kalmış, Temmuz 1987 tarihinde İran ve Irak birbirleriyle bağlantılarını keserek, Tahran ve Bağdat'taki Türk temsilcilerine haklarının korunması için yetkilerini devretmişlerdir. Savaşın en mühim neticesi, Kenan Evren ve din adamı Ruhullah Humeyni'nin Türkiye-İran ideolojisi çatışma sürecinin ikili münasebetleri daha da çıkmaza sokulmasının engellenmesidir. Çünkü Türkiye'nin petrol için pazara olan ihtiyacı ile İran'ın da transit ülke ihtiyacı birbirlerine karşı doğru orantılı olmuştur.²²

Sovyetler Birliği'nin gücünün azalması ile devletleri rekabete sürüklemesi de Kürt varlığını da bulunduğu bölgede sınır olduğu İran, Irak ve Suriye'ye karşı aktif etmiştir. Türkiye, 1961 tarihinden 1975 yılına kadar başta terörizmin farkında değildir. Ta ki Şubat 1979 Ankara Amerikan Büyükelçiliği'nin çıkardığı raporda Türkiye, İran olaylarından ve Kürt ayaklanmalarına rahatsızlık duymuştur. İran-Irak Savaşı başladığı tarihte Türkiye zor günler geçirmekte ancak 1985 gerek petrol tankerlerine düzenlenen saldırılar, Türk sürücülerin yaşamını yitirmesi ve tehditler Türkiye'yi zorda bırakmıştır. Bu gelişmeler terörizme zemin hazırlamıştır. İran-Irak savaşı yıllarında Türkiye'de de sağ sol çatışmalarına yönelik alınan önlemler 1970'li yıllardan itibaren esnetilmiştir. İran'ın Irak'ı işgal etmeden 10 gün önce Türkiye'de askeri müdahalesi ile ilgili R. Olson Türk Hükümeti ve TSK'nın da haberi olduğunu ve TSK'nın amacının Kürtlerin yaşadığı yerlerde karışıklık çıkmasını önlemek olduğunu açıklamıştır. 1980'li yıllarda da Saddam Hüseyin'in Şii, Kürt ve Türkmenlere tutumu, özellikle on Türkmen'i idamı Irak- Türkiye ilişkisini germiştir. Türkiye, Bağdat büyükelçisini çekmiş ve Irak askeri güçlerini güneye kaydırmış ve Irak'ın kuzeyinde otorite boşluğu oluşmuştur.²³

²⁰ S. Özdemir, "İran-Irak Savaşı...", s. 66.

²¹ S. Özdemir, "İran-Irak Savaşı...", s. 66.

²² Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.II, 1980-2001*, İletişim Yayınevi, İstanbul 2001, s. 155.

²³ S. Özdemir, "İran-Irak Savaşı...", s. 62.

İran'ın bütün çabalarına rağmen, Körfez'de bulunan Arap Devletleri İran'ın yıkıcı çabalarını engellemede başarı sağlamışlardır. Kuveyt, bir başka önlem olarak, İran kökenli olan Şiiilerin yanında Iraklı Şiiileri ve Lübnan Şiiilerini sınır dışı etmiştir. İran-Irak savaşı Şii nüfuzundaki etkisini de nasıl yönlendireceğini göstermiştir. İran, Kuveyt'te yaşayan Şiiileri savaş esnasında Irak'a büyük oranda ekonomik açıdan destek olan Kuveyt hükümetine bu desteği engellemesi için bir baskı unsuru amaçlı kullanmıştır. Bunlar karşısında İran ve Irak savaşı sırasında taraf tutmayan, İran ile ticari münasebetleri yoğun olan Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki (BAE) Şiiileri hükümete yönelik baskı unsuru amaçlı kullanmıştır. İran'ın Suudi Şiiileri ile olan ilişkisini Riyad'ın Irak hükümeti ile ilişkileri şekillendirmiştir. İran'ın devrim ihraç çabaları karşıt çabaları da tetiklemiştir. Başta Suudi Arabistan olan Körfez ülkeleri Sünni örgütlere destek vererek onları cesaretlendirmiştir. Riyad, Kuveyt, Bahreyn ve BAE'de etkili olan el-İslah hareketi için büyük miktarda para yatırmışlardır. Körfez ülkeleri ayrıyeten İslami eğitimi finanse etmiş ve geliştirmek için çabalamışlardır. Tüm bu çabalar karşısında, iki güçlü unsurun Irak'a destek vermesine rağmen İran'ın işgalci güçlerine karşı ayakta kalma gayreti, Humeyni rejimine eleştirel gözle bakması Körfez ülkelerine bile hayranlık duygusu uyandırmıştır. Körfez devletleri muhtemel olan İran zaferinden çok korkmaları karşısında İran halkının toplu olarak sergilemiş oldukları adanmışlık ve fedakârlık karşısında saygı göstermişlerdir.²⁴

Suriye ve Irak, Kürtlere verdiği destek sonrası Türkiye savaştaki tarafsızlığını ilan etmesi ile Irak hükümeti Türkiye ile iş birliği yapmış, 19 Aralık 1980 tarihinde iki ülke arasında "petrol, sulama ve ulaşım alanlarındaki iş birliğini artırmak amacı ile antlaşmalar imzalamışlardır. Türkiye, savaş esnasında, İran'da olduğu gibi, Irak'la da ekonomik münasebetleri artırmak için elinden geleni yapmıştır. Savaşın ilk senesi dolduğunda 10 Ağustos 1981 yılında Irak Başbakan Birinci Yardımcısı Taha Ramazan, Ankara'yı ziyarette bulunmuş, ticaret antlaşmasının imzalanması ile Irak petrolüne karşılık olarak Türkiye'de ki bazı ürünlerin ihraç edilmesi için anlaşma yapılmıştır. Irak, körfezdeki dolun tesisleri kullanma işlevini yitirince, Türkiye ve Suriye üzerinden yaptığı petrol ihracına bağımlı kalmak zorunda kalmıştır. İran'ın Irak topraklarına saldırması ile Keşkül istikametinde ilerlemesi veya Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını bombalamasından korkan Türkiye İran'ı uyarmıştır. Suriye, Irak'ın gücünü azaltmak ve Kürtlere desteğini artırmak gayesi ile Irak sınırını kapatıp, Suriye'den geçen petrol boru hattını kesip, Irak'ı tamamen Türkiye'ye muhtaç hale getirmiştir. PKK ise bu gelişmeler üzerine Kuzey Irak'taki etkinliğini artırmıştır. Bu sebeple PKK ile mücadelesi için Türkiye'nin önerdiği Şubat 1983 tarihinde "Sınır Güvenliği ve İş Birliği Antlaşması" nı imzalamışlardır. Böylece topraklarda daha rahat takip edebileceklerdir. Bu antlaşma dâhilinde Türkiye, Kuzey Irak üzerine ilk askeri hareketine 26 Mayıs 1983 tarihinde başlamıştır. Irak ise güneyden KDP ve KYB'yi sıkıştırmıştır. PKK'dan çok KDP ve KYB zararlı çıkmıştır. Ekim 1984 tarihinde Türkiye İran ile benzer antlaşmalar yapmak istemiş ancak İran istememiştir. Türkiye'de PKK'nın 1984 yılında örgütlenmesi ile Türk hükümeti önlemler almaya çalışmıştır. Dış İşleri Bakanı Vahit Halefoğlu ve Genel Kurmay ikinci başkanı olan Necdet Öztoran'un Bağdat'ı ziyaret etmesi ile 15 Ekim 1988 yılında "Türkiye-Irak Güvenlik Protokolü" imzalamıştır. Bu antlaşmanın diğer antlaşmalardan farkı 5 kilometreye kadar olan sıcak takipler için karşı tarafın onayının alınmasının önüne geçilmesidir. Türkiye, bu antlaşma ile daha sonra yapacağı sınır ötesi harekâtları için gerekli olan hukuksal alt yapıyı tamamlamıştır.²⁵

Türkiye, savaş başından beri taraf tutmamaya gayret etmiştir. Türkiye, İran İslam devriminden korktuğundan İran'ın zayıf kalmasını, bölgesel ve yarışmacı bir rol oynamaya karşı güçlü olmak istemiş, önemli siyasi ve ekonomik olarak fayda elde edebilmek için tarafsız

²⁴ Bülent Keneş, *Hasan Sabbah'tan Bugüne İran ve Terör*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 71.

²⁵ "TİTMB (Türkiye İnşaat ve Tesisat Mütahhiti Birliği), *Irak 1982*", 1982, s. 168.

olmayı tercih etmiştir. İran Devrimi'nden sonra da Türkiye, Tahran ilişkilerinde taraf tutmamış, yapıcı ve barışçıl bir politika izlemiş ama netice alamamıştır. Hümeyni ile batı karşıtı İslami radikal grupların yükselmesini engellemeye çalışmıştır, Türkiye'nin İran'dan gelen bu tehdit algısı PKK ve Kuzey Irak'taki Kürt grupların desteklenmesi ile farklı bir açı kazanacaktır. Siyasi açıdan da ilişkiler dostça ilerlemiş, savaş boyunca Türkiye kesin tarafsız kalmayı seçmiş, Irak'ı gücendirecek tavırlardan kaçınmıştır. Savaş sürdüğü sıralarda da tüketim maddelerini Irak'a göndererek Irak'a destek vermiştir.²⁶

İran-İrak Savaşı'nda Türkiye'nin her iki komşu ülke ile mesafeli ve dengeli bir politika izlemiş olması çok fazla dünya tarihinde olmayan bir durumdur. Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği İran'ın Irak'taki menfaatlerini; Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliği İran'ın Irak'taki menfaatlerini korumak için görevlendirilmiştir. İki ülkenin hem savaşması hem kendi menfaatlerini karşı tarafta korumasını istemesi sık karşılaşılan bir konu değildir. Bu iki durum Türkiye'ye karşı olan güveni göstermiştir. Türkiye hem savaşta hem de Ortadoğu gelişmelerinde tedbirli davranmış, çözümün NATO çerçevesinde çözülmesini önermiştir. 1990 senesinden sonra Türkiye'nin Ortadoğu'ya bakış açısındaki gelişmeler Ortadoğu politikasının değişmesine neden olmuştur. Ortadoğu politikası güvenlik ekseninde şekillenmeye başlamıştır. 1950 senesinde Sovyet tehdidinin engellenmesinde etkin rol oynamış, 1970 yılından sonra Arap devletleri ile İsrail arasında denge politikası izlemiştir. 1980'lere gelindiğinde Başbakan ve Cumhurbaşkanlığı'nda görev alan Turgut Özal Ortadoğu'daki etkin bir politika yaratmak istemiştir. Körfez Krizi'nden sonra çıkan imkânları iyi değerlendirmek için politika yaratmak istemiştir. Ancak bu sorun Kürt meselesinin gündeme gelmesine sebep olmuştur. İran-İrak savaşı sırasında olan ve Körfez Krizi ile daha da belirgin hale gelen Kuzey Irak civarında yaşanan meseleler Türkiye açısından Soğuk savaş sonrası zamana aktarılan en mühim mesele olmuştur.²⁷

İran ve Irak Savaşı, Türkiye'nin sınır güvenliğine yönelik uzun vadeli terörizm sorununun gelişme ortamına zemin hazırlamıştır. PKK terör örgütü Türkiye'nin sınırındaki komşularının destek vermesi ile gelişme fırsatı bulmuştur. İran-İrak Savaşı, PKK tehdidine artı olarak bu terör örgütüne destek veren sınır komşuları ile Türkiye'nin diğer devletlerle münasebetlerinde uzun seneler sürecektir olan güvensizlik ortamının oluşmasına neden olmuştur. Bu ortam yalnızca siyasal ve kurumsal yapıların yanı sıra bölgedeki halkların birbirlerine karşı olan güvenini de zedelemiştir. Savaş, savaşın tarafları için bir fırsat olarak değerlendirilirken, esas fırsat bölgede nüfuz sahibi olmak isteyen bölge dışı aktörler tarafından elde edilmiştir. İran ve Irak'ın bölgedeki en güçlü unsur olmak uğruna verdikleri mücadele, Körfez'de ABD'nin varlığına ortam hazırlamıştır. Bu savaş, Soğuk Savaş Dönemi'nin sona ermesiyle meydana gelen bölgesel çatışmaların temelini oluşturmuştur. Savaş, İran ve Irak arasında olmuştur; fakat İran-İrak Savaşı'nın etkilediği alan bir hayli fazladır. Savaşın devam ettiği seneler ve sonraki seneler baş güçler, bölge ülkeleri ve bölgesel gruplar bu süreçte dâhil olmuştur. Ayrıyeten Körfez Savaşı Orta Doğu için bir kırılma noktası olmuş ve aslında Körfez Savaşı'na zemin hazırlayan da İran-İrak Savaşı ile oluşmuştur. Bu çalışma ile ortaya atılan verilerin de işaret ettiği gibi PKK ve terörizm sorunu Türkiye tarafından tek yönlü bir iç sorun değildir. Terörizm çok yönlü bir meseledir ve PKK'nın gelişme imkanı elde etmesinde milletlerarası rekabetin Türkiye'de yaşanması etkili olmuştur. Aynı şekilde terörizm meselesi yalnızca Türkiye'nin iç güvenliğini tehdit etmemiş; aynı zamanda bölgede komşuluk münasebetlerini ilerletebileceği İran ve Suriye gibi ülkeler ile Türkiye açısından bir tehdit ve güvensizlik unsuru olmuştur. PKK terörizmi Türkiye'nin komşularıyla meselelerinin gidişatını olumlu etkilememiştir. Bu açıdan meselelerin birçok açıdan ele alınmış ve temelinde detay olarak ortaya sunulması önem konusu arz etmiştir. Üstelik kırk yıllık bir süreç sonucunda hala meselelerin özü ilerlemekte ve Türkiye birden fazla

²⁶ H. Çakırtaş, "İran-İrak Savaşı...", s. 90.

²⁷ H. Çakırtaş, "İran-İrak Savaşı...", s. 94.

güvenlik tehditleri ile karşılaşmıştır. 1980 senesinde Türkiye büyük iç siyasi meselelerle ve ekonomik sorunlarla ilgilenmek zorundayken, İran ve Irak Savaşı ile bölgede büyüyen örgütsel girişimlerin etkisi altında kalmıştır. Savaş boyunca bölgesel kuvvetlere bu hususlarda uyarılarda bulunmuş; ancak Orta Doğu'nun kaos ortamına dönmesi endişesiyle mesafesine sahip çıkmak zorunda kalmıştır.²⁸

1980-83 senesi bilhassa İslam Konferansı içinde Türkiye Müslüman ülkelerle yakın ilişkilere girmiştir. Bunun sonucunda Ocak 1981 senesinde Suudi Arabistan'ın Taif şehrinde İslam ülkeleri III. Zirve Toplantısı'na Türkiye ilk kez Başbakan seviyesinde katılmış bulunmuştur. Türkiye, İran-İrak ülkeleri ile yakın seviyede bulunmuş bu ülkelere ortak sınırı olması açısından tek ülke olarak 22 Eylül 1980 yılında meydana gelen İran-İrak Savaşı'nda taraf tutmamaya gayret göstermiştir. Türkiye, bu aşamada arabuluculuk faaliyetlerinden uzak durup yakın durmaya da gayret etmiştir. Savaşı sona erdirmek amacıyla kurulan İslam Konferansı'nın Taif'teki Zirve Toplantısında bulunan Aracılık Komitesi'nde Türkiye yer almış, Arap Birliği'nin rica etmesi ile Başbakan Bülent Ulusu, Ocak 1982 yılında aracılık faaliyetinde bulunmuştur. Böylece, Türkiye İslam ülkeleri ile ilişkilerini artırmıştır. Türkiye, Batı ile İslam ülkeleri arasında aracılık vazifesi görmüştür.²⁹

SONUÇ

Ortadoğu sorunlarına sebep olan en önemli olaylardan biri de şüphesiz İran-İrak Savaşı olmuştur. Belli çıkarlar çerçevesinde açılmış olan bu savaş tam olarak sekiz yıl sürmüş ve 1986 yılına doğru başta Irak lehine olurken, daha sonra Irak aleyhine olmuştur. İran siyasi olarak adapte olmakta zorlansa da bir müddet sonra kendi gücünü toparlamayı başarmış kısa sürede Irak güçlerini püskürtmüştür. İran'ın bu başarıları endişe etmesi ise hem Irak'ı hem de Batılı güçleri endişelendirmiştir. ABD, bu olay karşısında Irak ile yakın müttefiklik kurmuş, Sovyetler Birliği'nin verdiği silah desteğini artırmıştır.

İran gelişen lehine olaylar ile galibiyete yaklaşırken ABD'nin müdahalesine maruz kalmış, ateşkes için ikna olma yoluna gitmiştir. Savaş sonucunda tüm ülkelerde olduğu gibi ağır etkiler yaşanmış, ekonomik zararlar meydana gelmiştir. Bu zararlardan en büyüğü ise Doğu sınırlarında terörizmin yerleşip burada büyümesidir. Ancak bu konuda Irak, Türkiye'nin yanında olup ona destek verecektir. İran ise Türkiye'yi Doğu'da bir nevi tehdide maruz bırakırken, asıl hedeflerinden biri haline getirmiştir.

Türkiye üzerindeki etkiler ile bu savaş ele alındığında Türkiye tarafsız kalmayı seçmiştir. Savaşı sona erdirmek amacıyla kurulan İslam Konferansı'nın Taif'teki Zirve Toplantısında bulunan Aracılık Komitesi'ne Arap Birliği'nin ricası ile Başbakan Bülent Ulusu liderliğinde Türkiye de katılmış ve Ocak 1982 yılında aracılık faaliyetinde bulunmuştur. Böylece, Türkiye İslam ülkeleri ile ilişkilerini artırmıştır. Bu savaşın Türkiye açısından olumlu sonuçlarından biridir. Olumlu olmayan diğer bir sonucu ise Kürt sorunun başlamasıdır. Savaş sonucunda Türkiye'de PKK gelişme fırsatı bulmuş, ülkede terörizm sorunları yaşanmıştır. Türkiye her ne kadar Irak ile önceki yıllardan itibaren Musul Sorunu, Irak ile Fırat ve Dicle Nehirlerindeki suların kullanılması, bazı etnik sorunlar yaşasa da bu olay karşısında ve İran'ın Kürt sorununu da kullanıp gündeme getirmesiyle Irak ve Türkiye ülke bütünlükleri konusunda birlikte hareket edebilmişlerdir. Bu savaş I. Ve II. Körfez Savaşları'na sebebiyet vermiştir.

²⁸ S. Özdemir, "İran-İrak Savaşı...", s. 72.

²⁹ Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2014, s.607.

KAYNAKÇA

Afşar, Önder A., *Türkiye'nin Bölgesel Sorunları Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu*, (Ed.: Mehmet Çelik ve Alev Duran), Hiper Yayın, İstanbul 2020.

Akçay, Ekrem Yaşar, "İran- Irak Savaşı'nın Bölgeye Etkileri", *Ufuk Ün. SBE Dergi*, C. 3, S. 1, 2013, ss. 105-121.

Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları 1542, İstanbul 2004.

Çakı, Caner, "İran-İrak Savaşı'nda Kullanılan İran Propaganda Posterlerinin Gösterge Bilimsel Analizi", *İran Çalışmaları Dergisi*, C. 2, S.1, 2018, ss. 11-39.

Çakırtaş, Hüseyin, *İran-İrak Savaşı (1980-1988)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2018.

Daban, Emine Zeynep ve Daban, Cihan, "Saddam Hüseyin Dönemi Irak Dış Politikası, Irak-İran Savaşı, Kuveyt'in İşgali ve ABD'nin Irak'a Müdahalesi", *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 1, 2018, ss. 83-109.

Gönlübol, Mehmet vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2014.

Keneş, Bülent, *Hasan Sabbah'tan Bugüne İran ve Terör*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

Musullu, Sıdıka Defne, *Modern Ortadoğu Tarihi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013.

Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.II, 1980-2001*, İletişim Yayınevi, İstanbul 2001.

Özdemir, Seçil, "İran-İrak Savaşı: Türkiye Sınırlarında Terörizme Etkisi", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 13, S. 26, 2020, ss. 49-77.

Özey, Ramazan, *Ortadoğu Jeopolitiği*, Pegem Akademi, Ankara 2017.

Şahin, Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Orta Doğu*, Barış Kitapevi, Ankara 2011.

Şen, Sebahattin, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım- Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, Sis Yayıncılık, İstanbul 2010.

TİTMB, "İrak 1982", 1982.

Yıldırım, Zafer, *Türk Basınında İran- Irak Savaşı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.